

Student Protests and Violence During Pahlavi II Reign

Abbas Khorshidnam*

Abstract

A revolutionary situation is a product of the accumulated and unresolved conflicts and tensions that ultimately lead the protesters to the conclusion that there is no other way but to overthrow the established political order. Regardless of what factors cause the formation of a revolutionary movement, directing the struggle process in a way that mobilizes the maximum resources plays an important role in the victory of the revolution. One of the consequences of creating revolutionary coalitions is the creation of common anger, which plays an effective role in continuing the struggle and maintaining the revolutionary identity and lining up against the rulers. This article examines the place of violence in the political culture of Tehran university students by using documentary method and using documents, memories, interviews and researches. The findings of the research show that the students considered violent behavior as justified and acceptable and they did not hesitate to use violence against the university officials, professors and their classmates in order to achieve their political and union demands and the university officials' appeasement with Lowering the cost of protesting and committing violent acts would encourage students to repeat these behaviors.

Keywords: Student movement, violence, political culture, Second Pahlavi, Tehran universities.

Introduction

Students were one of the groups that played an effective role in the Islamic Revolution of Iran. The political and politicized environment of the universities had provided a

* Assistant Professor of Sociology, Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution, Tehran, Iran,
abbas_khorshidnam@yahoo.com

Date received: 04/03/2024, Date of acceptance: 29/06/2024

suitable platform for strengthening the political culture opposed to the Pahlavi regime, and the militant students considered it their duty to politicize the new students. During the reign of Mohammad Reza Shah Pahlavi, universities were the scene of protests, sit-ins, and conflicts with various pretexts, and classrooms and exam sessions were closed on various pretexts. These protests did not go unanswered by the university authorities and security agents, and the protesting students were expected to be arrested, permanently or temporarily expelled, beaten and even killed. The incident of December 7, 1953 is one of the most prominent events that has linked the political history of the university with struggle and idealism. Such events have always been considered as a sign of political blockage of the impossibility of peaceful reform of affairs in the Pahlavi regime. When we talk about violence, we often think of violence that has been used by the government against political opponents and activists. But there is another form of violence, and in many cases, it is the government or its representatives who are the targets of society's violence. During the Pahlavi II era, the university was always the scene of conflict between students and the security forces, and the students protested against the suffocation and political obstruction ruling the society, and these protests were met with repression by the security forces in many cases. But what is usually ignored is the violence expressed by the students, which played an important role in the continuation of student struggles. Although the students were victims of violence that was applied by a closed political system; however, the use of violence by the ruling regime was not a tool to control the situation, and the students also used this tool to advance their goals. This article examines the place of violence in the political culture of students of Tehran universities and shows that students considered violent behavior justified and acceptable, and to achieve their demands, they resorted to violence against university officials and the appeasement of the university officials encouraged the students to repeat these behaviors. In a situation where students had the possibility to mobilize their resources and could continue their violent protest action, the universities had become a suitable platform to fight against the Pahlavi regime.

Materials & Methods

This research was conducted using documentary method and study of interviews, documents, researches and sources related to oral history.

Discussion & Result

In the Islamic Revolution of Iran, although the people achieved victory through civil protest and continuous marches without taking up arms, there were many cases of violence by the people in this peaceful revolution. The influence of Marxist ideas and thoughts, which justified acts of violence, was attractive to some revolutionaries, and they considered armed struggle to be the right way to get rid of tyranny and colonialism. The violent and successful revolutions that occurred in Cuba, Algeria, China and Vietnam and the popularity of guerilla groups and organizations made violent confrontations seem acceptable and a legitimate way to overthrow the Pahlavi regime.

Among militant and revolutionary students, these transnational and global models were particularly attractive, and they thought that by resorting to violence, they could achieve their political and union goals. This tendency cannot be generalized to all students, but it can be said that the students who took over the political atmosphere of the universities in those years defended such an approach. The attractiveness of this approach made violence a desirable option for advancing political and even non-political goals in dealing with and interacting with professors, university officials and students, and peaceful and dialogue-oriented solutions were not attractive; An option that represents one of the components of the political culture in that era.

Conclusion

During the reign of Pahlavi II, there was an authoritarian government that did not believe much in opening up the country's political environment and tried to push Iran towards development and progress with an authoritarian approach, and this caused discontent and disillusionment among political activists. On the other hand, some political organizations opposed to the government, considered it completely legitimate to deal violently with the governments that protected the interests of global imperialism and internal tyranny due to the hegemonic nature of leftist ideas in those years. It seems that these two factors have played an effective role in establishing violence as one of the components of the political culture of protesting students. Resorting to violence intensifies politicization and reduces the necessity of adopting a critical attitude towards the existing situation and rethinking the decisions made. But the desire to do violence can hide such necessities and become a defender of a kind of unrealistic idealism. The Pahlavi government was always very sensitive towards leftist and communist groups, and this sensitivity is understandable in the context of the Cold War, and for this reason, it did not consider other political forces to be very dangerous or decisive for its reign.

Such a calculation played an effective role in appeasing the students and their protesting behavior, and no one imagined that the general mobilization of different strata of people and their alliance with each other could create a significant threat to the government. Therefore, it seems that despite the political blockage that has ruled the country for years, universities have benefited from political freedoms to some extent. But the way of using these freedoms has led to the anomic atmosphere of universities in some cases. Undoubtedly, the study of political culture reveals many aspects of the atmosphere of a society, and the pathology of this aspect of the contemporary life of Iranian society sheds a different light on the demands, fears, hopes and desires of the people who have gone through many ups and downs in the last century.

Bibliography

- Abdi Abbas (2014), Student Movement of Polytechnic of Tehran (1959-1979), Ney Publication [in Persian]
- Abrahamian Ervand(2023), Iran Between Two Revolutions, Translated by Ahmad Golmohammadi and Ebrahim Fattahi, Ney Publication [in Persian]
- Bashiriyeh Hossein (2015), The State and Revolution in Iran, Translated By Ali Ardestani, Negah-e Moaser Publication [in Persian]
- Castells Manuel (2017), Networks of Outrage and Hope, Translated by Mojtaba Gholipour, Markaz Publication [in Persian]
- Danaee Mohammad Hossein (2019), College Period, Ettela,at Publication [in Persian]
- Dehbashi Hossein (2014), Wisdom and Politics, Memoirs of Dr. seyed Hossein Nasr, Collection of Oral and Visual History of Contemporary Iran
- Documents from the Student Movement in Iran (2001), (5 Vol), Deputy of Management and Information Services of the President's Office [in Persian]
- Farasatkah Maghsoud (2014), Eighty-year History of Technical Faculty of Tehran University, Ney Publication [in Persian]
- Finlay Christopher J, Violence and Revolutionary Subjectivity; From Marx to Zizek, European Journal of Political Theory, October 2006
- Hojabri Feredun (2016), Upon Water and Fire: Biography and Memoirs of Former Professor and Vice President of Sharif University of Technology (Ariyamehr), Kavir Publication [in Persian]
- Iranian Oral History Project, Harvard University, Habib Lajavardi (ed.) [in Persian]
- Lawson Georg (2021), New Anatomies of Revolution, Translated by Mehdi Zibaei, Negah-e Moaser Publication [in Persian]
- Lukacs George (1972), 'Tactics and Ethics,' in Political Writings, 1919-1929: the Question of Parliamentarianism and Other Essays, R. Livingston (ed), trans. M. McColgan, London
- Merleau-Ponty Maurice (1969), Humanism and Terror, Boston, Beacon Press

171 Abstract

Paivandi Saeed, The Critique of Political Violence in Iran, Baztab-e Andisheh, No. 69, 2005 [in Persian]

Panahi Mohammad Hossein (2009), Theories of Revolution: Outbreak, Process and Outcomes, Samt Publication [in Persian]

The Oral History Collection, Foundation for Iran Studies, Gholamreza Afkhami (ed.) [in Persian]

Tilly Charles (2006), From Mobilization to Revolution, Translated By Ali Morshedizad, Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution [in Persian]

Zizek Slavoj (2002), Revolution at the gates: Zizek on Lenin, the 1917 Writings, Verso

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

اعتراضات دانشجویی و خشونت‌ورزی در دوران سلطنت پهلوی دوم

عباس خورشیدنام*

چکیده

یک وضعیت انقلابی محصول تضادها و تنش‌های انباشته و حل‌ناشده‌ای است که نهایتاً معترضان را به این نتیجه می‌رساند که راهی جز براندازی نظم سیاسی مستقر وجود ندارد. فارغ از اینکه چه عواملی باعث شکل‌گیری یک جنبش انقلابی می‌شود، هدایت فرایند مبارزه به نحوی که باعث بسیج حداکثری منابع شود، نقش مهمی در پیروزی انقلاب دارد. یکی از پیامدهای ایجاد ائتلاف‌های انقلابی، ایجاد خشم مشترک است که نقش موثری در استمرار بخشیدن به مبارزه و حفظ هویت انقلابی و صف‌آرایی در برابر حاکمان دارد. این نوشتار با استفاده از روش اسنادی و بهره‌گیری از اسناد، خاطرات، مصاحبه‌ها و پژوهش‌های انجام گرفته به بررسی جایگاه خشونت در فرهنگ سیاسی دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران می‌پردازد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که دانشجویان رفتارهای خشن را موجه و مقبول می‌دانستند و برای رسیدن به مطالبات و خواسته‌های سیاسی و صنفی‌شان از اعمال خشونت علیه مسئولان دانشگاه، اساتید و همکلاسی‌هایشان مضایقه نمی‌کردند و مماشات مسئولین دانشگاه با پایین آوردن هزینه اعتراض و ارتکاب عمل خشونت‌آمیز، باعث تشویق دانشجویان به تکرار این رفتارها می‌شد. در وضعیتی که دانشجویان امکان بسیج منابع خود را داشتند و می‌توانستند کنش اعتراضی خشونت‌آمیزشان را ادامه دهند، دانشگاه‌ها به بستری مناسب برای مبارزه علیه رژیم پهلوی تبدیل شده بود.

کلیدواژه‌ها: جنبش دانشجویی، خشونت، فرهنگ سیاسی، پهلوی دوم، دانشگاه‌های شهر تهران.

* استادیار جامعه‌شناسی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران، abbas_khorshidnam@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۱۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۰۹

۱. مقدمه و بیان مسئله

وضعیت انقلابی وضعیتی پرتنش است که انباشت و تجمع مسائل حل نشده در آن، براندازی و سرنگونی نظم سیاسی مستقر را به تنها گزینه ممکن تبدیل می‌کند. اما تضعیف ساختارهای حکومتی و وجود معضلات و بحران‌های داخلی و خارجی به تنهایی کافی نیست و لازم است فرایند مبارزه به شکلی استمرار یابد که بتواند انقلاب را به پیروزی برساند. بر این اساس، میزان موفقیت کنش جمعی برای براندازی یک نظم سیاسی را باید تابعی از منافع مشترک (مزیت‌ها و زیان‌هایی که ممکن است از تعامل با دیگر گروه‌ها حاصل شود)، شدت و قوت سازمان (میزان هویت مشترک و ساختار وحدت‌بخش در میان اعضای آن) و بسیج آن گروه (میزان منابعی که تحت اختیار جمعی آن قرار دارد) دانست (تیلی، ۱۳۸۵: ۱۲۸). ازاینرو ساختارهای اجتماعی-سیاسی حاکم بر یک جامعه و ابتکار عمل انقلابیون نقش مهمی در تقویت یا تضعیف فرایند مبارزه و طی کردن مسیرهای انقلابی دارد.

از این منظر فرایند یک مبارزه انقلابی را باید زنجیره‌ای از تحولات و وقایع دانست که عوامل ساختاری، ابتکاری و تصادفی در تکوین آن نقش دارند. این زنجیره تحولات و وقایع به تکوین هویت‌های انقلابی متکثر یا واحدی می‌انجامد که با اقداماتی مانند تحصن، راهپیمایی، بهره‌گیری از آثار هنری، اشغال اماکن مرکزی و نمادین شهری تقویت می‌شود و به میانجی رسانه‌های چاپی، صوتی، تصویری و فضای مجازی در مقیاس ملی یا فراملی انعکاس می‌یابد. این اقدامات منجر به شکل گرفتن ائتلافی بین گروه‌های اجتماعی مختلف می‌شود که ممکن است دارای هویت یا منافع ناسازگار و متناقض باشند. اما قرار گرفتن همه گروه‌ها ذیل یک شعار یا مطالبه واحد می‌تواند این اختلافات را حداقل برای مدتی کوتاه پنهان نگه دارد.

شکل‌گیری ائتلاف‌های انقلابی، باعث ایجاد خشم مشترک می‌شود؛ خشمی که نقش موثری در ادامه مبارزه و حفظ هویت انقلابی و گسترش اعتراضات در برابر حاکمان دارد. این خشم می‌تواند تجلی مدنی و صلح‌آمیز داشته باشد و هم به رفتارها و واکنش‌های خشونت‌آمیز بینجامد. در شرایطی که وضعیت انقلابی باعث تعلیق نظم موجود و فراگیر شدن احساس عدم قطعیت و سرگشتگی می‌شود، این خشم مشترک نقش موثری در استمرار بخشیدن به مبارزه و حفظ هویت انقلابی و صف‌آرایی در برابر حاکمان دارد: «ظرفیت مخالفین برای تشکیل جنبش انقلابی از طریق رهبری موثر و فن‌آوری‌های اجتماعی، ائتلاف‌های مختلف جامعه را بسیج و متحد می‌سازد. در اینجا مسئله اصلی ظرفیت تبدیل ترس به آمیزه خشم و امید است» (لاوسون،

اعتراضات دانشجویی و خشونت‌ورزی در دوران سلطنت ... (عباس خورشیدنام) ۱۷۵

۱۴۰۰: ۱۴۱). تبدیل ترس به آمیزه‌ای از خشم و امید به مبارزه مشروعیت می‌بخشد و انقلابیون را آماده جانفشانی و فداکاری و ایثار در راه آرمان‌های والا می‌کند.

یکی از گروه‌هایی که در انقلاب اسلامی ایران نقش موثری ایفا کردند دانشجویان بودند. در طول دوران سلطنت محمدرضا شاه پهلوی، دانشگاه‌ها با دستاویزهای مختلف صحنه اعتراض و تحصن و درگیری بودند و به بهانه‌های مختلف کلاس‌های درس و جلسات امتحان را به تعطیلی می‌کشاندند. این اعتراضات از سوی مسئولین دانشگاه و مأموران امنیتی بی‌پاسخ نمی‌ماند و دستگیری، اخراج دائم یا موقت، ضرب و شتم و حتی مرگ در انتظار دانشجویان معترض بود.

وقتی از خشونت سخن به میان می‌آید، غالباً خشونتی به ذهن متبادر می‌شود که از سوی دولت علیه مخالفان و فعالان سیاسی اعمال شده است. اما خشونت شکل دیگری نیز دارد و در بسیاری از موارد، این دولت یا نمایندگان آن هستند که آماج خشونت جامعه قرار می‌گیرند. در دوران پهلوی دوم، دانشگاه همواره صحنه درگیری و نزاع بین دانشجویان و نیروهای امنیتی بود و دانشجویان به خفقان و انسداد سیاسی حاکم بر جامعه ایران معترض بودند و این اعتراض‌ها در موارد متعدد با سرکوب نیروهای امنیتی مواجه می‌شد. اما آنچه معمولاً نادیده گرفته می‌شود، خشونتی است که از سوی دانشجویان ابراز می‌شده و نقش مهمی در استمرار مبارزات دانشجویی داشته است.

این نوشتار به بررسی نقش خشونت در فرهنگ سیاسی دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران می‌پردازد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که دانشجویان رفتارهای خشن را قابل قبول و موجه می‌دانستند و برای رسیدن به خواسته‌های سیاسی و صنفی خود، از اعمال خشونت علیه مسئولان دانشگاه، اساتید و همکلاسی‌هایشان بهره می‌بردند. از طرف دیگر، واکنش منفعلانه مسئولین دانشگاه باعث کم شدن هزینه اعتراض می‌شد؛ روندی که انگیزه دانشجویان برای تکرار این رفتارها را بیشتر می‌کرد. در شرایطی که دانشجویان قادر بودند با استفاده از امکانات موجود اعتراضات خشونت‌آمیز خود را ادامه دهند، دانشگاه‌ها به بستر مناسبی برای مبارزه علیه رژیم پهلوی تبدیل شده بودند.

۲. چارچوب نظری

به عقیده مانوئل کاستلز جنبش‌های اجتماعی در سطح فردی، جنبش‌های هیجانی هستند (کاستلز، ۱۳۹۶: ۲۱). این هیجانات زمانی می‌توانند به یک جنبش اجتماعی تاثیرگذار تبدیل

شوند که هیجان به کنش تغییر شکل دهد. کاستلز با اتکا به نظریه هوش هیجانی، مرتبط‌ترین احساسات به بسیج اجتماعی و رفتار سیاسی را ترس و اشتیاق می‌داند. اشتیاق به رفتار هدف‌جویانه مرتبط است و هدف فرد از چنین رفتاری کسب پاداش است. پیامد چنین اشتیاقی امید است که رفتار را به آینده سوق می‌دهد.

اما برای برانگیخته شدن اشتیاق و امید باید بر هیجانات منفی یعنی اضطراب غلبه کرد: «اضطراب پاسخی به یک تهدید خارجی است که شخص مورد تهدید هیچ کنترلی بر آن ندارد... غلبه بر اضطراب در رفتار اجتماعی-سیاسی اغلب از یک هیجان منفی دیگر ناشی می‌شود: عصبانیت» (کاستلز، ۱۳۹۶: ۲-۲۱). اگر معترضان بتوانند بر عصبانیت غلبه کنند، اشتیاق و امید جایگزین می‌شوند و زمینه برای شکل‌گیری جنبش اجتماعی فراهم می‌شود. کاستلز متصل شدن این احساسات فردی به یکدیگر را بسیار مهم قلمداد می‌کند و هماهنگی شناختی بین فرستندگان و دریافت‌کنندگان پیام و وجود یک کانال ارتباطی کارآمد را برای ایجاد چنین اتصالی تعیین‌کننده می‌داند. در چنین وضعیتی ایجاد همدلی بین معترضان و ناراضیان برای بسیج احساسات مشترک علیه عامل و مسبب مشکلات تسهیل می‌شود:

اگر افراد زیادی احساس تحقیر شدن، استثمار شدن، نادیده گرفته شدن یا بد نمایندگی شدن داشته باشند، این آمادگی را دارند که به محض اینکه بر ترس خود غلبه کردند عصبانیت خود را به کنش تبدیل کنند. از طرف دیگر، آنها با ابراز افراطی عصبانیت به شکل انفجار خشم بر ترس خود غلبه می‌کنند. این ابراز افراطی خشم وقتی رخ می‌دهد که آنها درمی‌یابند یک رویداد غیر قابل تحمل بر کسی که آنها او را از خود می‌دانند و با او هویت‌یابی می‌کنند تحمیل شده است (کاستلز، ۱۳۹۶: ۲۲).

از صورت‌بندی کاستلز که به اختصار در اینجا ذکر شد می‌توان دریافت که اگر واکنش‌های احساسی و فردی اولیه نسبت به معضلات و مصائب یک جامعه وجود نداشته باشد، تلاش برای ساختن شبکه‌ای همدلانه از معترضان و پافشاری بر تغییر بلاموضوع خواهد بود. از اینرو باید نقش عواطف فردی مانند عصبانیت و خشم را در فوران یک جنبش انقلابی موثر و بسیار تعیین‌کننده دانست. به همین علت است که «یکی از مباحث مهم در فرایند جنبش انقلابی موضوع خشونت و کم و کیف آن در این فرایند است، به نحوی که برای بعضی از پژوهشگران خشونت جزء جدایی‌ناپذیری از این فرایند است» (پناهی، ۱۳۸۸: ۴۰۲). هرچند هانا آرنت شکل‌گیری چنین پیوند وثیقی بین انقلاب و خشونت را محصول تفکر سیاسی قرن بیستم می‌داند و عدم باور مارکس به ارتباط ذاتی بین خشونت و انقلاب را شاهدهی بر ادعایش می‌داند

(3: Finlay, 2006). در قرن بیستم نویسندگان و سیاستمدارانی همچون فانون، سورل، تروتسکی و مائو بر ارتباط ضروری بین انقلاب و خشونت پافشاری می‌کردند و معتقد بودند نمی‌توان بدون اعمال خشونت بر جامعه بورژوازی، حکومت‌های استعماری و قدرت‌های استبدادی به پیروزی دست یافت. بسیاری از انقلابیون خشونت را عاملی پاک‌کننده و تطهیرکننده می‌دانستند که آلودگی‌ها و ناپاکی‌های جامعه را می‌زداید و آغازی نو را رقم می‌زند (لاوسون، ۱۴۰۰: ۵-۳۴).

به طور کلی بسیاری از نظریه‌پردازان و متفکران انقلاب، اعمال خشونت را وجهی ضروری برای انقلاب می‌دانند. به عقیده آنها خودانگیختگی یک جنبش انقلابی توده‌ای به همراه نمود خشونت‌بارش نشانه‌ای از اصالت مبارزه است. به همین دلیل است که اسلاوی ژژیک با تکرار جمله روبسیپر، نقد خشونت انقلابی را نشانه میل زاهدانه‌ای می‌داند که خواهان انقلابی بدون انقلاب است (Zizek, 2002: 261)؛ انقلابی که در عمل چیزی را تغییر نمی‌دهد و صبغه محافظه‌کارانه‌اش بر میل انقلابی‌اش به تغییر غلبه دارد. جورج لوکاش نیز با مذاقه در مورد الزامات اخلاقی عمل انقلابی، وضعیت دشواری را به تصویر می‌کشد که در آن انقلابیون مسئولیت‌پذیر باید بین محدوده‌های یک اخلاق منسوخ بورژوازی و اخلاق جامعه آینده دست به انتخاب بزنند؛ جامعه آینده‌ای که ممکن است به وجود آید و ممکن است هیچ‌گاه به وجود نیاید. لوکاش در نهایت چنین نتیجه‌گیری می‌کند که اگر انقلابیون باید به دلایل تاکتیکی مرتکب عملی غیر اخلاقی مانند قتل شوند، نباید چنین عملی را موجه بدانند؛ مگر اینکه انجام این عمل ضرورت داشته باشد. چنین اعمالی باید اعمالی تراژیک محسوب شوند. ارزش‌های نظم جدید که بنیان‌هایش در آگاهی طبقاتی پرولتاریا نمود خواهد یافت، باید به همان اندازه که مشروعیت اخلاقی دارد، توجیه تاکتیکی هم داشته باشد. اما انقلابیون باید تصمیمات تاکتیکی‌شان را شجاعانه اتخاذ کنند (Lukacs, 1972). این تصمیمات تاکتیکی که با شجاعت اتخاذ می‌شوند می‌توانند واجد خشونت شدیدی باشند. اما یک انقلابی واقعی کسی است که برای رسیدن به هدفش حاضر باشد به چنین خشونتی تن دهد. چنین خشونتی از این جهت موجه و مشروع است که در درازمدت راهی برای پایان دادن به روابط انسانی خشونت‌آمیز و استعمارگرانه است (Merleau-Ponty, 1969: xviii-xix).

با وجود چنین نظراتی در مورد پیوند انقلاب و خشونت تفاوت‌های قابل توجهی بین نظریه‌پردازان این حوزه وجود دارد. اگرچه سایر متفکران تضادگرا مانند مارکوزه، گرامشی، اسکاچپول، فانون و دیگران نیز خشونت را لازمه یک انقلاب موفق می‌دانند و معتقدند بدون

اعمال خشونت نمی‌توان به آینده‌ای بهتر امید داشت، اما مدافعان کارکردگرایی (جانسون و هانتینگتون)، نظریه انتخاب عقلانی و رویکردهای روان‌شناسانه نسبت به انقلاب (گار) خشونت را تجویز نمی‌کنند، اما آن را یکی از اجزای ضروری هر انقلاب می‌دانند (پناهی، ۱۳۸۸: ۵-۴۰۳).

به عقیده پناهی با وجود اینکه حداقل تا اواخر دهه ۱۹۷۰ تقریباً همه نظریه‌پردازان انقلاب را فرایندی خشونت‌بار می‌دیده‌اند، اما توافقی بر سر ماهیت و تعریف خشونت بین آنها وجود نداشته و تفکیکی بین خشونت اعمال شده از سوی حکومت و خشونت اعمال شده از سوی انقلابیون و معترضان وجود نداشته است (پناهی، ۱۳۸۸: ۴-۴۰۳). این عدم تفکیک بین عاملان و مجریان خشونت باعث مبهم شدن مرزهای خشونت و عاملان آن می‌شود و تصویری غیرواقع‌بینانه از فرایند انقلاب و دوقطبی‌های برساخته شده در مسیر مبارزه ترسیم می‌کند.

طبق بررسی‌های نگارنده تابحال کمتر تحقیقی در مورد انقلاب ایران انجام شده که به اعمال خشونت از سوی انقلابیون به طور کلی یا جنبش دانشجویی به طور خاص پرداخته باشد. تنها اثر قابل توجه در این زمینه کتاب «جنبش دانشجویی پلی تکنیک تهران» نوشته عباس عبدی است که در آن به مطالعه و بررسی فرهنگ سیاسی حاکم بر دانشگاه پرداخته و نشان داده که چگونه دانشجویان با اتکا به ایدئولوژی و آرمان‌خواهی انقلابی خود دست به اعمال خشونت کلامی یا فیزیکی علیه همکلاسی‌ها، اساتید و مسئولین دانشگاه می‌زدند و از این طریق خواسته‌های خود را به کرسی می‌نشانند (عبدی، ۱۳۹۳). اما تحقیق دیگری که به چنین مسئله‌ای پرداخته باشد یافت نشد. هرچند می‌توان با مطالعه و بررسی اسناد، خاطرات و مصاحبه‌های تاریخ شفاهی به شواهد و قرائن متعددی دال بر وجود چنین اشکالی از خشونت در اعتراضات دانشجویی دست یافت.

۳. روش تحقیق

این تحقیق با استفاده از روش اسنادی و مطالعه مصاحبه‌ها، اسناد، پژوهش‌ها و منابع مربوط به تاریخ شفاهی انجام گرفته است.

۴. یافته‌های تحقیق

در انقلاب اسلامی ایران اگرچه مردم با اعتراض مدنی و راهپیمایی‌های مستمر و بدون دست بردن به اسلحه به پیروزی رسیدند، اما در همین انقلاب مسالمت‌آمیز نیز موارد متعددی از اعمال خشونت از سوی مردم رخ می‌داد. نفوذ ایده‌ها و افکار مارکسیستی که اعمال خشونت را امری موجه می‌نمود، برای برخی از انقلابیون جذابیت داشت و آنها مبارزه مسلحانه را راه صحیح‌رهایی از استبداد و استعمار می‌دانستند. انقلاب‌های خشونت‌آمیز و موفقی که در کوبا، الجزایر، چین و ویتنام رخ داده بود و محبوبیت گروه‌ها و سازمان‌های چریکی مانند الفتح و بادر-ماینهوف باعث می‌شد برخوردهای خشونت‌آمیز امری مقبول جلوه کند و راهی مشروع برای براندازی نظام پهلوی قلمداد شود.

در بین دانشجویان مبارز و انقلابی نیز این الگوهای فراملی و جهانی جذابیت ویژه‌ای داشت و تصورشان بر این بود که با متوسل شدن به خشونت می‌توان به اهداف و مقاصد سیاسی و صنفی خود رسید. این گرایش قابل تعمیم به کل دانشجویان نیست، اما دانشجویانی که فضای سیاسی دانشگاه‌ها را در آن سال‌ها در اختیار خود گرفته بودند از چنین رویکردی دفاع می‌کردند. جذابیت این رویکرد باعث می‌شد در مواجهه و تعامل با اساتید، مسئولین دانشگاه و دانشجویان اعمال خشونت همواره گزینه‌ای مطلوب برای پیشبرد اهداف و مقاصد سیاسی و حتی غیر سیاسی باشد و راه حل‌های مسالمت‌آمیز و گفتگو محور از جذابیت چندانی برخوردار نباشد. در ادامه به رفتارهای خشونت‌آمیز دانشجویان معترض نسبت به اساتید، کارکنان دانشگاه و همکلاسی‌ها پرداخته خواهد شد. این بررسی نشان می‌دهد که یکی از راه‌های پیگیری خواسته‌های دانشجویان، اعم از صنفی و سیاسی - هرچند نمی‌توان مرز دقیقی بین این دو ترسیم کرد - ارتکاب رفتارهای خشونت‌آمیز بوده است.

۱.۴ اعمال خشونت نسبت به اساتید

تاریخ معاصر ایران فراز و نشیب‌های متعددی را تجربه کرده است و در برخی از این فراز و نشیب‌ها، خشونت نقش تعیین‌کننده‌ای داشته است. یکی از ویژگی‌های اساسی تجربه یک قرن اخیر ایران، استمرار خشونت در اشکال مختلف آن بوده و بخش بزرگی از بازیگران سیاسی اصلی ایران در این دوره تاریخی، به اشکال مختلف در شکل‌گیری و گسترش فرهنگ خشونت مشارکت کرده‌اند (پیوندی، ۱۳۸۴: ۷۵). نوع برخورد و تعاملی که دانشجویان با یکدیگر، کارکنان دانشگاه و نیز اساتیدشان داشته‌اند، نشان می‌دهد که خشونت و رفتارهای پرخاشگرانه

نقش مهمی در این تعاملات داشته است. این برخوردها لزوماً و همواره با مقاصد سیاسی همراه نبوده است. اما مجموعه اسناد و شواهد و مدارک نشان می‌دهد که خشونت قابل توجهی در دانشگاه‌های شهر تهران در دوران سلطنت پهلوم دوم جریان داشته و همین امر نقش موثری در سیاسی کردن فضای دانشگاه داشته است.

در طول دوران سلطنت محمدرضا شاه جامعه ایران فراز و نشیب‌های سیاسی مختلفی را تجربه کرده است. در برخی از سال‌ها پویایی و نشاط سیاسی بیشتری بر کشور حاکم بوده و در برخی از سال‌ها جامعه انسداد سیاسی شدیدی را تجربه کرده است. اما به نظر می‌رسد فرهنگ سیاسی رادیکال و انقلابی و موافق با اعمال خشونت در همه این سال‌ها در دانشگاه‌های شهر تهران حیاتی زنده داشته و این فراز و فرودها تغییر چندانی در مختصات کلی و عمومی فرهنگ سیاسی حاکم بر دانشگاه‌ها ایجاد نمی‌کرده است. به همین علت خشونت می‌توانست برای مسایل و مشکلات و انگیزه‌های متعدد، راه حلی قابل قبول باشد.

به عنوان مثال، دکتر عبدالحمید زنگنه استاد حقوق تجارت و بانکداری در دانشکده حقوق، علوم سیاسی و اقتصادی در روز ۲۷ اسفند ۲۹ در مقابل در ورودی دانشکده هدف گلوله شخصی به نام نصرت‌الله قمی قرار گرفت و پس از چند روز دار فانی را وداع گفت. بنا به روایتی قاتل از داوطلبان کنکور دانشکده حقوق بوده و به علت عدم توفیق در این آزمون دست به این جنایت زده است (دانایی، ۱۳۹۸: ۱۹) و بنا به روایتی دیگر، قاتل از دانشجویان دکتر زنگنه بوده که استاد خود را به خاطر نمره نامناسبی که دریافت کرده به قتل رسانده است (مصاحبه با اکبر پیروفر در دانایی، ۱۳۹۸: ۳۰). ارتکاب قتل به انگیزه نگرفتن نمره مورد انتظار یا قبول نشدن در کنکور، به خوبی نشان می‌دهد که حداقل برخی از دانشجویان در آن دوره تا چه حد فاقد روحیه تساهل و تعامل سازنده بوده‌اند. این اتفاق برای یکی دیگر از اساتید دانشکده حقوق دانشگاه تهران نیز رخ داده است:

دکتر محمد صفدری که در آن زمان، رییس دبیرخانه دانشکده هم بود، حقوق بین‌الملل و متون حقوقی به زبان فرانسه درس می‌داد. او استاد خوبی بود و خوب هم درس می‌گفت، ولی چون در نمره دادن سخت‌گیر بود، توسط یکی از دانشجویان ترور شد (مصاحبه با حسین صفایی در دانایی: ۱۳۹۸: ۷۶).

برخوردهای خشونت‌آمیز دانشجویان با اساتید دانشگاه، به همین دو حادثه خونین محدود نمانده است. اگرچه در سایر حوادث، ارتکاب قتل از سوی دانشجویان گزارش نشده، اما جالب

است که برخوردهای خارج از عرف دانشجویان با اساتید از سوی مدیریت دانشگاه تحمل می‌شده و دانشجویان از بابت ارتکاب چنین اعمالی، چندان مورد مواخذه قرار نمی‌گرفتند:

در اواخر سال ۳۹ که قرار بود ملکه الیزابت به ایران سفر کند... بنابراین یک روز که دکتر اقبال - نخست‌وزیر و رئیس وقت دانشگاه تهران - در دانشگاه بود تظاهرات مخالفت‌آمیز مفصلی به راه افتاد و در آن میان، ضمن توهین به دکتر اقبال، ماشینش را هم آتش زدند و بقایای سوخته آن را روی سردر دانشگاه آویزان کردند (مصاحبه عباس هاشمی در دانایی، ۱۳۹۸: ۱۱۲).

برخی از دانشجویان برای دولت‌های پس از کودتای ۲۸ مرداد مشروعیت قائل نبودند و همه دولت‌های پس از کودتا را به یکسان نامشروع قلمداد می‌کردند. دکتر اقبال نیز با چنین اتهامی روبرو بود و از آنجا که قصد آرام کردن فضای دانشگاه در بدو ورود ملکه الیزابت - یعنی ملکه کشوری که در کودتای ۲۸ مرداد نقشی تعیین‌کننده داشته است - به ایران را داشت، آماج خشم دانشجویان قرار گرفت.

دکتر عبدالله ریاضی، رئیس دانشکده فنی دانشگاه تهران نیز طعم برخورد خشونت‌بار دانشجویان را می‌چشد. با وجود اینکه دکتر ریاضی مدیری لایق و استادی محبوب در بین دانشجویان بوده است، اما ورودش به عالم سیاست و پذیرفتن ریاست مجلس شورای ملی، باعث تغییر رفتار دانشجویان می‌شود:

در ۴۲/۷/۲۲ بعد از ظهر که دکتر ریاضی برای تدریس به دانشکده می‌آید، دانشجویان او را دوره کرده، از ماشین پیاده می‌کنند، به وکیل شدنش اعتراض می‌کنند و گویا سخت کتک می‌زنند. این مدیر و استاد لایق، کرسی استادی را برای همیشه ترک کرد (فرستخواه، ۱۳۹۳: ۱۰۴).

جالب این است که دکتر ریاضی با ترک دانشکده فنی پس از آن واقعه، به صورت تلویحی حق را به دانشجویان می‌دهد. او با این کار به صورت ضمنی تایید می‌کند که این دانشجویان هستند که تعیین می‌کنند چه کسی می‌تواند در این دانشکده حضور داشته باشد و چه کسی باید آنجا را ترک کند.

عبدالکریم لاهیجی نیز روزی را به خاطر می‌آورد که دانشجویان دکتر محمد باهری، معاون وزیر دربار و وزیر دادگستری را دوره کرده بودند و او را تحقیر می‌کردند:

دکتر باهری.... بعد از وزارت کمتر به دانشگاه می‌آمد. برای اینکه آن روزها جو دانشگاه اجازه نمی‌داد عناصری که پستی، ماموریت مهمی در دستگاه داشتند به دانشگاه بیایند... ولی یک روزی ایشان به دانشکده حقوق آمده بود. فکر می‌کنم... سال ۴۲ بود... خبر رسید که بچه‌ها باهری را در دانشکده حقوق گرفتند و مشغول ناز و نوازش ایشان هستند و کتک زدن و خیال دارند که او را آتش بزنند... جلو رفتم و متأسفانه حالت زننده‌ای دیدم.... کتک می‌زدند، تف می‌کردند، فحاشی می‌کردند و این هم به یک حالت خیلی بدی و با سر افکنده ایستاده بود و من خودم را یک مقداری جلو انداختم و به هر حال نگذاشتم بیشتر از آن بچه‌ها پیشروی کنند و او را بردند به داخل دفتر و بعد هم ولش کردند رفت. (مصاحبه با عبدالکریم لاهیجی در تاریخ شفاهی ایران دانشگاه هاروارد، جلد چهارم، جلسه ۶: ۱۲).

بنا به روایت لاهیجی، دکتر محمد باهری که شخصیت علمی و سیاسی برجسته‌ای به حساب می‌آمده است، با سری افکنده در برابر دانشجویانی ایستاده بوده که به او تف می‌کردند و کتکش می‌زدند. این واقعه در زمانی اتفاق افتاده که فضای باز سیاسی دوران نخست‌وزیری علی‌امینی پایان یافته و اسدالله علم به نخست‌وزیری رسیده و باهری از جمله مقاماتی بوده که رابطه بسیار نزدیکی با علم داشته و معاون وی در وزارت دربار بوده است. رفتار دانشجویان با دکتر باهری به حدی خشن و خطرناک بود که در زمان حضور وی در دانشگاه بین موافقین و مخالفین زد و خورد صورت می‌گرفت و برای اینکه به او آسیبی نرسد نصرالله حکیمی رئیس انتظامات دانشگاه تهران به همراه مامورین همکارش دکتر باهری را از طرف غرب دانشگاه به کلاس می‌آوردند و تا خاتمه درس پشت در کشیک می‌دادند تا بتواند به سلامت مراجعت کند (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد اول، سند ۷۶/۱: ۳۳۰).

کلاس‌های درس باهری نیز آماج رفتارهای خشونت‌آمیز دانشجویان معترض قرار می‌گرفت:

در روز ۱۶ آذر سال ۵۱، وقتی دکتر باهری وارد کلاس شد، می‌بیند که اکثر دانشجویان نیستند و بسیار ناراحت می‌شود. لذا چند بار در کلاس را باز کرد و به ما گفت: بیایید تو، مگر شما کلاس ندارید؟ بعد از کلاس هر کاری خواستید بکنید! ولی کسی گوشش بدهکار نبود. در همان زمان، یکی از دانشجویان ورزشکار و زورمند که به «ممد پهلوان» معروف بود، یکی از سطل‌های زباله سنگی دانشکده حقوق را که سنگین بود و حدود ۲۰۰ کیلو وزن داشت، بلند کرد و پشت در کلاس دکتر باهری، یعنی اتاق شماره ۳۱۵ گذاشت، به نحوی که هیچ کس نتواند از کلاس بیرون بیاید... بالاخره کلاس تمام شد و چون استاد و کسانی که داخل بودند، نتوانستند بیرون بیایند، شروع به سر و صدا کردند... من که واقعا از

اعتراضات دانشجویی و خشونت‌ورزی در دوران سلطنت ... (عباس خورشیدنام) ۱۸۳

حبس شدن دانشجویان در کلاس ناراحت شده بودم، به یکی از نگهبانان دانشکده گفتم: دکتر باهری با تعدادی از دانشجویان داخل کلاس هستند، کاری برای بیرون آمدن آنها بکنید (مصاحبه با صالح نیک‌بخت در دانایی، ۱۳۹۸: ۳۷۲).

به نظر می‌رسد این رفتارهای خشونت‌آمیز، با واکنش تندی از سوی اساتید و مسئولین دانشگاه روبرو نمی‌شده و دانشجویان خود را در تکرار چنین رفتارهایی محق می‌دانسته‌اند. مباحثات با دانشجویان به حدی بوده که تیمسار مقدم در جلسه‌ای که احتمالاً به تاریخ ۵۰/۱۲/۲ در دفتر وزیر علوم برگزار شد، به این نتیجه می‌رسد که مسئولان امر و روسای دانشگاه‌ها نمی‌خواهند شدت عمل به خرج دهند (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد پنجم، سند ۵۷۰: ۱۷۳/۱). مباحثات با دانشجویان به حدی بوده که نهادها و دستگاه‌های امنیتی را نیز نگران می‌کرده است؛ تا جایی که شهربانی کل کشور در نامه‌ای به تاریخ ۵۱/۱۲/۶ به وزیر علوم هشدار می‌دهد که اتخاذ رویه کجدار و مریز و تحجیب که نتیجه آن تضعیف دستگاه‌های انتظامی و امنیتی است قابل تحمل نیست و مسئولین را در قبال مأموریت خود ناگزیر به شدت عمل می‌نماید (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد دوم، سند ۴۰۳/۱: ۸۴۴).

همانگونه که از موارد ذکر شده پیداست، اعمال خشونت محدود به موارد نارضایتی دانشجویان از مسایل سیاسی نیست و هرآنچه که باعث نارضایتی آنها می‌شده، ظرفیت بروز رفتارهای خشن را داشته است. جمال میرفرخایی از کارکنان دانشکده حقوق دانشگاه تهران روزی را به یاد می‌آورد که دانشجویان ناراضی از عملکرد دکتر منوچهر گنجی رئیس دانشکده حقوق، به او حمله می‌کنند و کارکنان دانشکده برای جلوگیری از کشته شدنش توسط دانشجویان، او را در کمد اتاق پنهان می‌کنند (مصاحبه با جمال میرفرخایی در دانایی، ۱۳۹۸: ۱۵۰). حسین نصر، رئیس وقت دانشکده ادبیات دانشگاه تهران نیز چنین واقعه‌ای را در خاطراتش تایید کرده است (نصر، ۱۳۹۳: ۱۰۷).

این رفتارهای خشونت‌آمیز در مورد مسایل مربوط به رابطه دختر و پسر در دانشگاه نیز رخ می‌داده است. به عنوان مثال برخی از دانشجویان در دانشگاه پلی‌تکنیک، در سال غذاخوری، به سر استادی که با دختران زیاد بگو و بخند می‌کرد و در ردیف دخترها می‌نشست، لیوان کوبیدند؛ به نحوی که خون از سر او جاری شد (عبدی، ۱۳۹۳: ۲۷۱) و حتی در مواردی اساتیدی را که با اعتصاب دانشجویان موافق نبودند و در روز اعتصاب، کلاس‌های خود را برگزار می‌کردند با سنگ می‌زدند (عبدی، ۱۳۹۳: ۱۸۴). پرخاشگری و رفتار خشن دانشجویان باعث می‌شد که گروه‌های آموزشی در دانشگاه تهران از دانشجویان وحشت داشته باشند و از

تماس با آنها حتی‌المقدور خودداری کنند (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد اول، سند ۴۷: ۲۱۶).

۲.۴ اعمال خشونت نسبت به کارکنان دانشگاه

این رفتارهای خشونت‌آمیز صرفاً به رابطه دانشجویان با اساتیدشان محدود نمی‌شد و کارکنان دانشگاه نیز در مواردی، هدف این رفتارها قرار می‌گرفتند. در این موارد نیز نکته قابل‌تأمل این است که کارکنان دانشگاه در عمل حق را به دانشجو می‌دادند و وی را در اعمال خشونت محق می‌دانستند. عباس هاشمی از کارکنان دانشکده حقوق به یاد می‌آورد که در یکی از امتحانات، تقلب یکی از دانشجویان گردن‌کلفت دانشکده را می‌گیرد و طبق قانون نمره آن دانشجو به خاطر تقلب صفر می‌شده است. دانشجوی مزبور پس از لو رفتن تقلبش در امتحان، هاشمی را به مرگ تهدید می‌کند و به همین علت، از سوی دانشکده به هاشمی توصیه می‌شود چند روزی به سر کارش نیاید و او هم همین کار را می‌کند (مصاحبه با عباس هاشمی در دانایی، ۱۳۹۸: ۱۱۲). از یک سو دانشکده این تهدید را جدی تلقی می‌کند و احتمال اینکه دانشجوی مزبور تهدیدش را عملی کند بالا ارزیابی می‌شود. اما در عین حال دانشکده برای جلوگیری از عملی شدن این تهدید سازوکار نظارتی و حفاظتی مشخصی ندارد و صرفاً باید کارمند خاطی! را از برابر چشمان دانشجوی خشمگین دور نگه دارد. دانشکده نمی‌تواند دانشجوی خشمگین را وادار به کنترل خشمش کند و صرفاً امیدوار است زمان مسئله را حل کند. حمید دیهیم نیز دانشجوی تنومندی به نام اردیبهشتی را به یاد می‌آورد که مسئولان آموزش دانشکده از او می‌ترسیدند و وقتی مرتکب شیطنتی می‌شد، جرئت تذکر دادن به او را نداشتند (مصاحبه با حمید دیهیم در دانایی، ۱۳۹۵: ۲۱۶).

این خشونت‌ها علیه کارکنان دانشگاه، در برخی موارد جنبه سیاسی نیز پیدا می‌کرد:

در چنین جوی، با دیدن کمترین لغزش از یک نفر، او را به سازشکاری و وابستگی به حکومت متهم می‌کردیم، اما هیچ‌گاه اقداماتی مانند لو دادن و غیره از کارکنان و مسئولان دانشکده ندیدیم. یادم می‌آید که یکی دیگر از کارکنان دانشکده هم متهم به همکاری با ساواک بود و ما برای تهدید یا تادیب او دو سه نفر دیگر از دانشکده‌های دیگر آوردیم و او را به بهانه‌ای کتک زدند، اما هیچ اقدام تلافی‌جویانه‌ای از سوی او دیده نشد و هیچ‌یک از دانشجویان هم از ناحیه این آقایان آسیب ندید. (مصاحبه با نعمت احمدی در دانایی، ۱۳۹۸: ۴۰۷).

درگیری فیزیکی دانشجویان با مستخدمین و نگهبانان دانشگاه نیز در موارد متعدد گزارش شده است. در برخی از این موارد، شدت درگیری و ضرب و جرح به حدی بوده که نگهبان یا مستخدم مورد نظر برای مداوا به بیمارستان منتقل شده است. انگیزه این درگیری‌ها متعدد بوده و بستگی به شرایط حاکم بر دانشگاه داشته است. به عنوان مثال، اعضای سازمان دانشجویان دانشگاه تهران در تاریخ ۲۹/۹/۱۵ در تالار مرکزی دانشکده پزشکی اجتماع کردند و علاوه بر ممانعت از برگزاری کلاس، دو نفر از مستخدمین دانشکده را به شدت مضروب کردند (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد اول، سند ۶/۱: ۱۷). حتی نیروهای نظامی مستقر در دانشگاه نیز در برخی موارد مورد حمله دانشجویان واقع می‌شدند و از آنها ناسزا می‌شنیدند (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد اول، سند ۵۰: ۲۴۵). این رفتارهای خشونت‌آمیز در بین دانشجویان دانشکده فنی دانشگاه تهران رواج بیشتری داشته و در موارد متعدد نگهبانان و مستخدمین دانشکده و حتی سایر دانشکده‌ها از جمله دانشکده دندانپزشکی را مورد ضرب و شتم قرار می‌دادند و در برخی از موارد شدت جراحات وارده به نگهبانان به حدی بوده که کارشان به بیمارستان می‌کشیده است (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد دوم، سند ۲۲۲: ۵۷۸؛ سند ۵۰۱: ۹۷۹؛ سند ۵۱۹: ۱۰۱۲؛ جلد سوم، سند ۶۵۹: ۱۱۹۲).

دانشجویان حتی برای تغییر تصمیم‌گیری‌های آموزشی نیز به خشونت متوسل می‌شدند. در تاریخ ۵۳/۱۱/۲۸ در دانشگاه تهران، ۴ نفر از دانشجویان دانشکده علوم به دانشکده حقوق رفته و رییس دبیرخانه را به خاطر آنکه امتحانات معوقه را انجام نداده مضروب کردند (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد سوم، سند ۸۷۰: ۱۳۶۲). فقدان جامعه‌پذیری نهادی/سازمانی مناسب به اشکالی از همبستگی بین دانشجویان منجر می‌شد که به موجب آن دانشجویان یک دانشکده برای حل مسایل دانشجویان یک دانشکده دیگر به چنین کاری دست می‌زدند و انتظار داشتند مسایل آموزشی دانشگاه از این طریق حل و فصل شود.

۳.۴ اعمال خشونت نسبت به دانشجویان

علاوه بر خشونتی که دانشجویان نسبت به اساتید و کارکنان دانشگاه اعمال می‌کردند، خود نیز قربانی این عدم تساهل می‌شدند. برخوردها و منازعات سیاسی در بسیاری از موارد به خشونت و درگیری‌های فیزیکی کشیده می‌شد و دانشجویان با بی‌رحمی با یکدیگر برخورد می‌کردند. به عنوان مثال انتخاباتی که در ۲۹/۱۲/۱ در دانشکده‌های حقوق و پزشکی انجام گرفت، به چاقوکشی برخی از دانشجویان و راهی شدن برخی از آنها به بیمارستان ختم شد (اسنادی از

جنبش دانشجویی در ایران، جلد اول، سند ۱۱: ۴۳). این در حالی است که مهم‌ترین عرصه رقابت سیاسی در دانشگاه، عرصه انتخابات و تعیین اعضای تشکل‌های صنفی/سیاسی بود و دانشجویان توان مدیریت مسالمت‌آمیز و دموکراتیک این رقابت‌ها را در دورانی که فضای سیاسی کشور به شکل بی‌سابقه‌ای باز بود نداشتند:

مهم‌ترین حضور سازمان یافته و متشکل دانشجویان دانشکده در امور سیاسی مرتبط به درگیری‌های حزب توده با ملیون بود که چند نفر هم در آن ماجرا زخمی شدند و افرادی مانند احمد سلامتیان و حسین مقیمی حتی کارشان به بیمارستان کشید (مصاحبه با داوود هرمیداس باوند در دانایی، ۱۳۹۸: ۹۹).

برخی از صاحب‌نظران یکی از علل موثر در وقوع انقلاب ایران را ناتوانی نظام سیاسی مستقر در پاسخ به خواست مشارکت سیاسی دموکراتیک اقشار و گروه‌های مختلف جامعه می‌دانند (آبراهامیان، ۱۴۰۱؛ بشیریه، ۱۳۹۴). اگرچه رژیم پهلوی ظرفیت یا آمادگی لازم برای تحقق این خواسته را نداشت، اما به نظر می‌رسد نیروهای سیاسی‌ای که خواهان مشارکت سیاسی دموکراتیک بودند نیز ظرفیت یا آمادگی لازم را برای گام نهادن در این راه نداشتند و از این منظر باید گفت حاکمیت و مخالفان و منتقدانش از معضلی واحد رنج می‌بردند. اما مخالفان و منتقدان این ناتوانی را صرفاً به رژیم نسبت می‌دادند و عدم آمادگی خود برای تحقق آرمان‌های دموکراتیک را نادیده می‌گرفتند و دانشجویان نیز متأثر از فضای سیاسی کشور، دموکراسی را با اردوکنشی و رقابت‌های فرسایشی خلط می‌کردند.

در ۲۹/۱۲/۳۳ شهرانی کل کشور در نامه‌ای به نخست وزیر اعلام می‌دارد که بر اساس اطلاعات رسیده، کمیته سری حزب توده به دانشجویان دانشکده حقوق دستور داده است هرگاه احساس نمایند که انتخابات سال دوم دانشکده حقوق به نفع سازمان‌های مخالف خاتمه یابد، با ایجاد اغتشاش و زد و خورد، از انجام انتخابات جلوگیری نمایند. روی همین اصل چون ممکن بود انتخابات به نفع مخالفین توده‌ها تمام شود، در نتیجه تحریکات بین دانشجویان زد و خورد شده و در ساعت ۱۲:۳۰ دانشجویان متفرق و انتخابات موقوف به ساعت ۸ صبح پنجشنبه سوم ماه جاری گردیده است. (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد چهارم، سند ۱۸: ۶۱-۲). چنین دستوری با درک کلی حزب از امر سیاسی و روش سیاست‌زده بسیج نیروها همخوانی دارد. اما چنین شکلی از حامی‌پروری‌های فسادآمیز به حزب توده و حامیانش محدود نبود و فرهنگ سیاسی دانشجویان غیر توده‌ای نیز متأثر از چنین شیوه‌های خشونت‌آمیزی برای حذف رقیب بود:

اعتراضات دانشجویی و خشونت‌ورزی در دوران سلطنت ... (عباس خورشیدنام) ۱۸۷

یکی از دانشجویان به نام حیدر رقابی (هاله) که شاعر ترانه معروف «مرا ببوس» است و از طرفداران دکتر فاطمی بود، مرا دید و برای طعنه زدن و تحقیر نیروی سوم و البته من گفت: «پوست و روده شبه چپی هم می‌خریم»... من موضوع اهانت را به احمدعلی رجایی که از همراهان ما بود گفتم. او هم به یکی از دوستان گردن‌کلفت و بزَن بهادر به نام افشار خبر داد تا برای گوشمالی رقابی اقدام کند (مصاحبه با داوود هرمیداس باوند در دانایی، ۱۳۹۵: ۱۰۲).

این شیوه‌های اعمال خشونت در رفتار روزمره دانشجویان، ظرفیت قابل توجهی برای سیاسی کردن واکنش‌ها و موضع‌گیری‌های آنها داشته است. فضای سیاسی دانشگاه‌ها در سال‌های منتهی به انقلاب، به چنان عدم تساهل و مدارایی بین دانشجویان دامن می‌زد که درگیری‌های متعددی بین دانشجویان با گرایش‌های مختلف سیاسی به وجود می‌آمد: «به نظر من اگر در آن سال‌ها [۵۱ تا ۵۶] کس دیگری غیر از دکتر کاتوزیان رییس دانشکده حقوق شده بود، ده‌ها نفر از دانشجویان در درگیری‌های بین خودشان کشته می‌شدند» (مصاحبه با محمدعلی دادخواه در دانایی: ۱۳۹۸: ۳۶۱).

اگرچه میزان این درگیری‌ها در سال‌های منتهی به انقلاب شدت یافت، اما رفتارهای خشونت‌آمیز دانشجویان با یکدیگر به این سال‌ها محدود نبود. چنین رفتارهایی در رقابت‌های سیاسی و گروهی در دانشگاه رواج داشت و حتی دانشجویان غیر سیاسی نیز از این رفتارها بی‌نصیب نمی‌ماندند. در مواقعی که دانشجویان معترض به دلایل سیاسی یا صنفی در دانشگاه اعتصاب می‌کردند و کلاس‌ها تعطیل می‌شدند، دانشجویان غیر سیاسی جرئت حضور در کلاس‌ها و شکستن اعتصاب را نداشتند. این دسته از دانشجویان با اینکه با اعتصاب و ادامه آن موافق نبودند و ترجیح می‌دادند در کلاس‌ها حاضر شده و تحصیل خود را ادامه دهند، از ترس کتک خوردن از دانشجویان معترض، با آنها همراهی می‌کردند و به اعتصاب ادامه می‌دادند. از این منظر، این اعتصاب‌ها که در مقاطع مختلف زمانی در دانشگاه‌ها برگزار می‌شد، نه صرفاً در نتیجه همبستگی و اتحاد دانشجویان، بلکه به واسطه خشونت‌ی استمرار می‌یافت که دانشجویان معترض نسبت به دانشجویان غیر معترض اعمال می‌کردند. به عنوان مثال در اعتصابی که در ۲۹/۲/۱۰ در دانشکده پزشکی دانشگاه تهران به راه افتاد، یکی از دانشجویان اعتصاب کننده که عضو حزب توده بود، موفق می‌شود با تهدید سایر دانشجویان، آنها را با اعتصاب همراه کند؛ به نحوی که دانشجویان مخالفت اعتصاب از ترس وی به کلاس درس وارد نمی‌شدند (اسنادی از جنبش دانشجویی، جلد اول، سند ۱/۱: ۳). شاید سیاست‌زدگی فضای دانشگاه و به طور کلی

جامعه است که باعث واکنش همدلانه مسئولین دانشگاه و حتی دولت نسبت به چنین اعتراضاتی می‌شود. در نامه رییس دانشکده پزشکی به نخست وزیر در تاریخ ۲۹/۴/۱۵ نوشته شده که بر اساس توصیه نخست وزیر در تنبیهات انضباطی عده‌ای از دانشجویان پزشکی تجدید نظر شده است. هرچند اینها برخلاف تعهد خود از رویه سابق دست برنداشته و از اخلال در امور دانشکده خودداری نکرده و از تشکیل جلسات امتحان مانع شده و آزادی عمل رفقای دانشجوی خود را سلب نموده‌اند (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد چهارم، سند ۸/۴: ۱۸).

به عقیده نیل اسملسر دو راهکار برای مهار یک انقلاب وجود دارد که باید به طور توانمان اجرا شود. از یک سو باید با تمهیداتی رفتارهای غیر نهادمند و غیر قانونی به تدریج به رفتارهای نهادمند و قانونی تغییر شکل یابند و راه اصلاحات مسالمت‌آمیزی که نیازمند انعطاف‌پذیری نخبگان است هموار شود. از سوی دیگر نظام سیاسی مستقر باید با تعیین خط قرمز برای نهادهایی که مبتنی بر قانون اساسی هستند، در استفاده قاطعانه از قوه قهریه تردید روا ندارد. به عقیده اسملسر، شاخص اصلی برای تعیین کارآمدی اعمال فشار و سرکوب قوه قهریه نظام سیاسی، مستمر و یکنواخت بودن آن است. اگر قوای قهریه در برخی موارد اقدام به سرکوب معترضین نمایند و در مواردی دیگر نرمش نشان دهند، جنبش انقلابی تقویت می‌شود و انقلابیون امکان سازماندهی خود را از دست نخواهند داد (پناهی، ۱۳۸۸: ۱۳-۲۱۲).

به نظر می‌رسد یکی از عواملی که به سیاسی شدن دانشجویان و گسترده شدن اعتراضات دانشجویی در دوران پهلوی دوم دامن زد، تردید و عدم قاطعیت نهادهای ذیربط در مواجهه قاطعانه با این اعتراضات بوده است. اگرچه در مواردی مانند ۱۶ آذر ۳۲ یا اول بهمن ۴۰ حوادث خون‌باری در دانشگاه رقم خورده است و دانشجویان به شکلی وحشیانه سرکوب شده‌اند، اما چنین وقایعی روند غالب برخورد نیروهای امنیتی و انتظامی مستقر در دانشگاه‌ها نبوده و در بسیاری از موارد، رفتارهای اعتراضی و خشن دانشجویان پاسخی قاطع از سوی مسئولین ذیربط دریافت نمی‌کرده است. تا جایی که در نامه مورخ ۳۱/۲/۲۸ از سوی فرمانداری نظامی تهران به وزارت جنگ نوشته شده بارها سابقه داشته که دانشجویان به اطاعت از قانون و مقررات واقعی نگذاشته و نظریات خود را به مامورین انتظامی تحمیل کرده بودند (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد چهارم، سند ۵۵/۱: ۱۹۳).

مشارکت اجباری دانشجویان در اعتصاب‌ها و اعتراض‌های دانشجویی در سال‌های بعد نیز ادامه می‌یابد و دانشجویانی که مایل‌اند هرچه زودتر دوران تحصیل خود را به اتمام برسانند و از

هیاهوی سیاسی به دور باشند، مجبور می‌شوند خود را با دانشجویان معترض، هم‌دل و همراه نشان دهند. بنا به نامه‌ای که شهربانی کل کشور در مورد میتینگ برگزار شده در دانشگاه تهران توسط سازمان دانشجویان دانشگاه تهران در تاریخ ۳۰/۸/۹ به نخست‌وزیری ارسال کرده است «عده‌ای از دانشجویان که تعداد آنها کمتر از اجتماع کنندگان بود و می‌ترسیدند علناً صحبت کنند مع هذا عبارت و جملاتی را می‌گفتند که کاملاً مخالف خود را با اعمال و طرز کار میتینگ دهندگان ظاهر می‌ساختند» (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد چهارم، سند ۳۵/۱: ۱۳۱). در دورانی که فضای سیاسی کشور هنوز پذیرای فعالیت سیاسی دموکراتیک و آزادانه است، دانشجویان معترض، اعتراض را حق خود می‌دانند و انتظار دارند سایر دانشجویان نیز این حق را برای آنها به رسمیت بشناسند و صدایی غیر از صدای اعتراض از دانشگاه شنیده نشود. در فاصله سال‌های ۳۹ تا ۴۲ نیز که فضای سیاسی کشور به علت بحران‌های پیش رو گشایشی نسبی را تجربه می‌کند، رفتار تند و خشن دانشجویان تغییر معناداری نمی‌کند و واکنش‌های خشن و خارج از عرف سکه رایج دانشگاه است. نصرالله امینی، رییس اداره انتظامات دانشگاه تهران در نامه‌ای به رییس دانشگاه یادآور می‌شود که در آن سال‌ها:

اعتصاب و.... تعطیلی کلاس‌ها، سیم کشی برای بلندگو و تحریک سایر دانشجویان جزء برنامه روزانه و معمولی دانشجویان.... بود که تعدادشان به ۲۵۰ نفر تخمین زده می‌شد. به طوری که در دانشگاه از رییس گرفته تا دربان تحت سلطه و قدرتشان واقع شده به طوری که.... کلیدهای ورودی دانشگاه را در اختیار گرفته.... دانشجویان دیگر را وادار به رژه در دانشگاه می‌نمودند و در ضمن زد و خوردهایی که بین آنها اتفاق می‌افتاد اگر دانشجویی از آنها تبعیت نمی‌کرد... او را کتک می‌زدند (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد اول، سند ۷۶/۱: ۳۳۰).

در جریان اعتراضات ششم بهمن ۱۳۴۱، دکتر فرهاد رییس دانشگاه تهران، پیشنهاد می‌دهد که اساتید به صورت دسته جمعی برای گفتگو به نزد دانشجویان معترض بروند. به روایت نصرالله حکیمی:

عده دانشجویان مصلح به محض دیدن روسای خودشان قوت قلب گرفتند و خواستند شعارها را پایین بیاورند که دانشجویان اخلاک‌گر با سنگ و چوب به آنها حمله‌ور و استادان به محض دیدن این وضع از مذاکره با دانشجویان منصرف و دانشگاه را ترک کردند (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد اول، سند ۷۶/۱: ۳۳۱).

این اتفاقات در حالی در دانشگاه رخ می‌دهند که مسئولین و متولیان امر، واکنش قاطعی در قبال این بحران‌ها از خود نشان نمی‌دهند و برنامه مشخصی برای فرونشاندن چنین اعتراضات و بی‌نظمی‌هایی ندارند. در نامه هیئت بازرسی مامور رسیدگی به حادثه اول بهمن ۴۰ دانشگاه تهران به تاریخ ۴۱/۳/۶ یادآوری شده است که مسئولین دانشگاه برای جلوگیری از اقدامات مخرب دانشجویان اعم از آتش زدن اتومبیل و تهدید به قتل و کتک زدن استاد و توهین به مقامات عالی‌رتبه کشور اقدام موثری به عمل نیاورده‌اند و با مسامحه‌کاری و سهل‌انگاری خود روز به روز فاصله بین دانشجو و استاد را زیادتر نموده‌اند (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد اول، سند ۴۲: ۶-۱۵۵).

پس از بسته شدن فضای باز سیاسی کشور نیز چنین اشکالی از عدم رواداری نسبت به دانشجویان غیر سیاسی و غیر معترض ادامه می‌یابد و با تشدید اعتراض‌ها، امکان سرپیچی دانشجویان غیر سیاسی از خواست دانشجویان معترض کمتر و کمتر می‌شود:

در تاریخ ۴۹/۹/۲۴ و در ساعت ۱۶ عده‌ای در حدود ۷۰ نفر از دانشجویان دانشکده علوم که بین آنها چند نفری از دانشکده‌های ادبیات و حقوق و فنی نیز بودند در راهرو دانشکده علوم اجتماع نموده و از آنجا به سمت دانشکده ادبیات به راه افتادند... [اکثر دانشجویان بخصوص دانشجویان سال آخر] می‌گویند ما حاضریم همین اکنون به سر کلاس‌ها برویم. ولی تامین جانی نداریم زیرا هر موقع که چنین اراده‌ای نماییم مواجه با کتک و تحقیر و تمسخر خواهیم شد (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد اول، سند ۱۶۳: ۴۶۹).

فارغ از اینکه دلیل معترضین برای اعتصاب چه بوده و چرا اقدام به چنین کاری کرده‌اند، یکپارچگی و اجماع حاصل شده بر سر اعتصاب و تعطیلی کلاس‌های دانشگاه، محصول رفتار خشن و غیر روادار دانشجویان معترض نسبت به همکلاسی‌های غیر سیاسی‌شان بوده است.

طبق اسنادی که در مجموعه پنج جلدی «اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران» منتشر شده، سیاسی‌ترین دانشکده‌های دانشگاه تهران، دانشکده‌های فنی، علوم، پزشکی و حقوق بوده‌اند و بیشترین اعتصاب‌ها و اعتراض‌های دانشجویی در آنها برگزار می‌شده است. در نتیجه، خشونت‌هایی از این دست که ذکر آن رفت، در بین دانشجویان این دانشکده‌ها رواج بیشتری داشته است. در جریان اعتصابی که در ۴۹/۱۲/۱۸ در دانشکده پزشکی دانشگاه تهران برگزار شد:

عده‌ای از دانشجویانی که در سالن دانشکده پزشکی حضور داشتند و تصمیم برای رفتن به ساختمان دبیرخانه گرفته شد، از رفتن به ساختمان دبیرخانه خودداری نمودند. ولی از ترس

اعتراضات دانشجویی و خشونت‌ورزی در دوران سلطنت ... (عباس خورشیدنام) ۱۹۱

دانشجویان افراطی و احساساتی جرات اعتراض نداشتند... در بین دانشجویان دانشکده پزشکی عده‌ای هستند که از این اعتصاب‌ها خسته شدند و می‌گویند اکنون ۱۸ روز است از درس بخش اعصاب محروم مانده‌ایم و محرومیت از این درس برای ما خیلی گران تمام می‌شود. ولی جرات دست کشیدن از این اعتصاب و رفتن به بخش را نداریم (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد پنجم، سند ۱۶۲: ۵۴۵-۶).

در روزهای ۱۹ و ۵۲/۸/۲۰ نیز دانشجویان دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران بدون ذکر علت به کلاس‌ها نرفتند. دو نفر از دانشجویان که به کلاس رفته بودند در تاریخ ۵۲/۸/۲۲ به وسیله ۵ نفر از دانشجویان که به کلاس نرفته بودند در خوابگاه مضروب و مورد اهانت قرار گرفتند (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد دوم، سند ۵۰۶: ۹۸۵).

مواردی از این دست نشان می‌دهد که جنبش و اعتراضات دانشجویی همواره تحت سیطره دانشجویان تندرویی بوده که مبارزه را به مصالحه ترجیح می‌دادند و فضای سیاسی دانشگاه را با خود همراه می‌کردند. در چنین شرایطی دانشجویان غیر تندرو مجالی برای ابراز نظرات و موضع‌گیری‌های خود نداشتند و حتی نمی‌توانستند خود را از جریانات سیاسی دانشگاه کنار بکشند و مجبور بودند کمال همکاری خود را با دانشجویان معترض نشان دهند.

این رفتارهای خشونت‌آمیز به دانشجویان معترض دانشگاه تهران محدود نبود و دانشجویان سایر دانشگاه‌ها نیز از همین ابزار برای به تعطیلی کشاندن کلاس‌ها بهره می‌بردند. به عنوان مثال در جریان اعتصابی که در ۵۰/۳/۱ در دانشگاه آریامهر رخ داد:

دانشجویی به نام حجازی هسته کوچکی از دانشجویان مخالف با ادامه اعتصاب را ایجاد کرده بوده و به همین علت امکان بروز درگیری بین او و دانشجویان مخالف در ۵۰/۳/۲ وجود داشته است. یکی از استادان به نام دکتر خاکزاد به آقای حجازی توصیه کرده ممکن است دانشجویان تو را کتک بزنند و گفته است که ۲ و ۳ روز قبل یکی از دانشجویان صحبت از باز شدن دانشگاه کرده بود اما مخالفان او را سخت کتک زدند (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد پنجم، سند ۲۱۹: ۶۵۵).

در تاریخ ۵۳/۱۲/۱۶ نیز عده‌ای از دانشجویان دانشگاه علم و صنعت که به کلاس‌ها نمی‌روند بقیه را تهدید می‌کنند که اگر به کلاس بروید شما را خواهیم زد (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد دوم، سند ۴۳۰: ۸۸۶).

چنین رفتارهای خشونت‌آمیزی به شرکت یا عدم شرکت در کلاس‌ها محدود نبوده و در مواردی دانشجویان معترض، امتحانات دانشگاه را نیز به حال تعلیق درمی‌آوردند و مانع شرکت

سایر دانشجویان در جلسه امتحان می‌شدند. به عنوان مثال در ۵۳/۳/۲۲ دانشجویان دانشکده فنی دانشگاه تهران امتحان داشتند؛ اما دانشجویان درس‌خوان از ترس کتک خوردن جرئت حضور در جلسه امتحان را نداشتند (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد سوم، سند ۶۶۲: ۵-۱۱۹۴).

۴.۴ مداخلات مسئولین با اعمال خشونت از سوی دانشجویان

اگرچه اعتصاب و به تعطیلی کشاندن کلاس‌ها و جلسات امتحان باعث به تعویق افتادن برنامه‌های آموزشی دانشگاه می‌شد، اما هزینه‌چندانی برای دانشجویان به همراه نداشت و همین امر باعث می‌شد دانشجویان معترض انگیزه کافی برای ادامه دادن به اعتراضات خود داشته باشند. از اینرو به نظر می‌رسد برخلاف روایت مرسوم از جنبش دانشجویی که به موجب آن نیروهای سرکوبگر با تحمیل خفقتانی پادگانی بر محیط دانشگاه، امکان هرگونه اعتراض و مخالفت را از بین برده بودند، مداخلات مسئولین دانشگاه در اجرای قوانین و مقررات نقش موثر و تعیین کننده‌ای در استمرار اعتراضات و اعتصابات دانشجویی داشته است. چرا که مسئولین دانشگاه با پایین نگه داشتن هزینه اعتراض، در عمل دانشجویان را به ادامه رفتارشان تشویق می‌کردند:

مسئولین غالب دانشگاه‌ها، مقررات آموزشی و انضباطی را اجرا نمی‌نمایند و با این کار تعداد ساعات غیبت و خودداری دانشجویان از رفتن به کلاس‌ها به حدی است که طبق مقررات باید از امتحان محروم شوند. با چشم‌پوشی سبب تجری دانشجویان اخلاک‌گر می‌شوند، در صورتی که اجرای صحیح مقررات به میزان قابل توجهی از سوء جریانات خواهد کاست (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد دوم، سند ۴۷۵: ۹۵۱).

جالب اینجاست که دانشگاه‌های اصلی کشور که سطح علمی بالاتری دارند و دانش‌آموزان نخبه کشور را جذب می‌کنند، در رعایت قوانین آموزشی سهل‌انگارترند و همین مسئله باعث می‌شود دانشجویان این دانشگاه‌ها بیش از سایرین دست به اعتصاب و به تعطیلی کشاندن کلاس‌ها و جلسات امتحان بزنند. تا جایی که امیرعباس هویدا در نامه‌ای به شاه در تاریخ ۵۳/۱۱/۲۱ مشخصاً از دو دانشگاه تهران و صنعتی آریامهر نام می‌برد که در آنها «قوانین آموزشی و انضباطی به درستی اجرا نمی‌شود و مسئولان دانشگاه در مقابل دانشجویان اخلاک‌گر ضعف و سستی از خود نشان می‌دهند و نتوانستند همکاری اساتید و کادر آموزشی را در مقابله

اعتراضات دانشجویی و خشونت‌ورزی در دوران سلطنت ... (عباس خورشیدنام) ۱۹۳

با دانشجویان ناراحت جلب نمایند» (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد پنجم، سند ۲۴۳.۹: ۷۱۴). به عنوان مثال:

نعمت‌الله احمدی معروف به نعمت نفتی یکی از دانشجویان شاخص دانشکده حقوق بود. او برای من تعریف کرد که وقتی می‌خواستند با تحریک یکی از دانشجویان مبتلا به بیماری روانی، جلسه امتحان را به هم بریزند، مامور ساواک مطلع می‌شود و به مسئولان برگزاری امتحان می‌گوید که نعمت احمدی را به دفتر دانشکده ببرند و جواب سوالات را هم به او بدهند تا همانجا امتحان بدهد و کاری به جلسه امتحان نداشته باشد. به این ترتیب، جلوی به هم خوردن امتحان را گرفتند و امتحان برگزار شد. (مصاحبه با جمال میرفرخایی در دانی، ۱۳۹۸: ۱۶۴).

در دانشگاه صنعتی آریامهر نیز با دانشجویان معترض و انقلابی، نهایت همکاری به عمل می‌آمد:

در سال تحصیلی ۵۵-۵۶ برای جلوگیری از به هم خوردن امتحانات به دست دانشجویان معترض، در هر امتحان و با مقایسه کارت‌های دانشجویانی که در جلسه امتحان به میل خود مانده بودند، لیست اسامی کسانی که جلسه را به هم زده بودند مشخص می‌شد و در امتحان بعدی این افراد را در سالن جداگانه‌ای می‌نشاندند و با تکرار این روش در طی چند جلسه امتحان، با جدا شدن دانشجویان معترض، امکان برگزاری تمام امتحانات فراهم شد. دانشگاه حتی به دانشجویان معترض اعلام می‌کند می‌توانند پس از تعطیلات تابستانی، امتحاناتی را که نگذرانده‌اند تکرار کنند تا به این وسیله سال تحصیلی آنها هم حفظ شود (هژبری، ۱۳۹۵: ۲۶۸).

نیازی به گفتن نیست که چنین واکنش‌هایی از سوی مسئولین دانشگاه تا چه حد اقتدار این نهاد آموزشی را تضعیف می‌کرد و تا چه حد بر اعتراض دانشجویان مهر تایید می‌زده است. اما مسئله صرفاً به مسئولان دانشگاه محدود نیست و اساتید دانشگاه نیز همراهی قابل توجهی با دانشجویان معترض داشتند و نهایت همکاری را با آنها به عمل می‌آوردند و از اجرای مقررات آموزشی در مورد آنها چشم‌پوشی می‌کردند. حسین فردوست در نامه‌ای به شاه به تاریخ ۵۵/۳/۱۲ می‌نویسد:

تحقیقات معموله نشان می‌دهد که اغلب استادان دانشگاه‌ها و مراکز عالی آموزشی کشور برخلاف مقررات معروضه بالا به عذر کثرت تعداد دانشجویان و یا با ملاحظه عکس‌العمل مخالفت‌آمیز دانشجویان ناآرام نسبت به انجام حضور و غیاب، کنترل دقیق و مداومی درباره

حضور و غیاب دانشجویان به عمل نمی‌آورند و در نتیجه معلوم نمی‌شود که چه تعدادی از آن‌ها با عذر موجه و چه تعدادی بدون عذر موجه و برای نیل به مقاصد اخلاص‌گراانه خود مرتکب غیبت می‌شوند (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد پنجم، سند ۲۴۶: ۷۲۵).

اساتید دانشگاه نه‌تنها در مواردی مانند حضور و غیاب کلاس، سخت‌گیری نمی‌کردند بلکه حتی در مواردی تا حد امکان برای تسهیل فعالیت‌های سیاسی آن‌ها نیز اقدام می‌کردند؛ تا جایی که دانشجویان خواهان حمایت و همکاری اساتید و مسئولین دانشگاه برای رهایی دوستان معترض خود از زندان می‌شدند. احمد قریشی، رییس دانشگاه ملی به یاد می‌آورد که در سال‌های منتهی به انقلاب که اعتراضات سیاسی در دانشگاه شدت یافته بود، تمام تلاش خود را برای اینکه دانشجویان گرفتار شده آزاد شوند به کار می‌گرفته است (مصاحبه احمد قریشی با بنیاد مطالعات ایران: ۲۸).

این در حالی است که همراهی مسئولین دانشگاه با دانشجویان معترض هیچ تاثیری در ایجاد همدلی بین دانشجویان و مسئولین دانشگاه نداشت و این همراهی هیچ مشروعیتی برای آن‌ها نزد دانشجویان ایجاد نمی‌کرد؛ اما مسئولین دانشگاه به این مماشات و همراهی با دانشجویان معترض ادامه می‌دادند و با این همراهی در عمل به اعتراض آن‌ها مشروعیت می‌بخشیدند. به موجب گزارشی که در تاریخ ۵۲/۳/۱۲ نوشته و ارسال شده است:

وقتی دانشجویی را می‌گیرند دانشجویان برای آزادی‌اش به مقامات دانشگاه مراجعه می‌کنند و مقامات به جای اینکه بگویند موضوع مربوط به مقامات امنیتی و انتظامی است و دانشجویان اخلاص‌گرا باید به کیفر برسند، به آن‌ها وعده می‌دهند که برای آزادی دانشجویان دستگیر شده اقدام خواهند کرد و در نتیجه دانشجویان به خود حق می‌دهند به مقامات مسئول دانشگاهی مراجعه کرده و خواسته‌های خود را قانونی بدانند. (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد دوم، سند ۴۷۵: ۹۵۲).

فضای سیاست‌زده دانشگاه‌ها در کنار مماشات مسئولین، باعث می‌شد دانشجویان در موارد متعدد، مسایل سیاسی را به مستمسکی برای رسیدن به تقاضاهای غیر سیاسی خود تبدیل کنند. اگرچه اعتراض و اعتصاب و به تعطیلی کشاندن کلاس‌های درس و جلسات امتحان به انگیزه‌های سیاسی انجام می‌شد، اما دانشجویان از فضای سیاسی حاکم بر دانشگاه برای حل و فصل سایر مشکلات خود نیز استفاده می‌کردند. در موارد متعدد، دانشجویانی که آمادگی کافی برای شرکت در امتحانات نداشتند به بهانه انگیزه‌های سیاسی، جلسه امتحان را تعطیل می‌کردند.

اعتراضات دانشجویی و خشونت‌ورزی در دوران سلطنت ... (عباس خورشیدنام) ۱۹۵

به نظر می‌رسد چنین شکلی از بهره‌گیری از مسایل سیاسی در دوران امتحانات رواج قابل توجهی در دانشگاه‌ها یافته بوده است. تا جایی که وزیر علوم و آموزش عالی در نامه‌ای به تاریخ ۵۱/۱۲/۱۵ به نخست‌وزیر ادعا می‌کند:

اکثر تشنجات دانشگاهی همزمان با برگزاری امتحانات به اوج خود رسیده و پس از خاتمه امتحانات فروکش می‌نماید و انگیزه واقعی دانشجویان از ایجاد تشنج و علت غایی تظاهرات معموله اغلب به لحاظ عدم مطالعه دانشجویان و در نتیجه نداشتن آمادگی برای امتحانات است... با عنایت به این امر که اکثر امتحانات معوقه مجدداً برگزار شده و در حقیقت دانشگاه در برابر سرکشی دانشجویان ضعف نشان داده و مقهور آنان قلمداد می‌گردد، همین عمل موجب می‌شود که برای تعویق و تجدید امتحانات و اخذ نمرات بیشتر همواره دانشجویان از روش متداوله و مرسوم بین خود استفاده نموده و با ایجاد تظاهرات موفق به پیشبرد اهداف نابخردانه خود گردیده و از این ممر مفسده‌جویان حد اعلای نتیجه را خواهند برد (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد دوم، سند ۴۳۵/۱: ۸۹۹).

با استناد به اسنادی که در مجموعه «اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران» به چاپ رسیده است، به نظر می‌رسد با شروع سال تحصیلی ۵۳-۵۲ مسئولین دانشگاه تصمیم به تغییر رویه‌های مدیریتی خود گرفته‌اند و وزارت علوم و آموزش عالی نیز بر این امر تاکید کرده که مقررات و آیین‌نامه‌ها و ضوابط آموزشی به دقت رعایت شوند و کسانی که در امتحانات شرکت نمی‌کنند، بدون اغماض مردود اعلام شوند. در نامه وزیر علوم به تاریخ ۵۲/۹/۱۵ به نخست‌وزیر گزارش شده:

در جلسه مورخ ۵۲/۹/۱۳ در دفتر وزیر با حضور روسای دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی یکی از مواردی که گفته شد [این بوده که] مقررات آموزشی و انضباطی با قاطعیت کامل در کلیه دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی کشور اجرا گردد و یادآور شد مسئولان امور دانشگاهی نباید ضوابط و مقررات آموزشی و اجرای برنامه‌های دانشگاهی را به لحاظ احتمال اعتصاب و اعتراض دانشجویی فدا کنند (سابقه مکرر داشته است) و در هیچ مورد سیاست ماست‌مالی را اتخاذ نمایند. (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد دوم، سند ۵۳۰: ۱۰۳۲).

در اسناد منتشر شده مربوط به این دوره، به آرام شدن نسبی فضای دانشگاه و پیروی نسبی دانشجویان از ضوابط و آیین‌نامه‌ها اشاره شده است. اما دوران عمل به این ضوابط کوتاه است

و با شروع موج جدید ناآرامی‌ها، مسئولین از تصمیم قبلی خود عقب‌نشینی می‌کنند. ملتهب بودن فضای دانشگاه و بالا گرفتن اعتراضات، مسئولین را به این نتیجه رساند که برای آرام کردن دانشجویان و پرهیز از تنش و درگیری بیشتر در دانشگاه، باید دانشجویان را با دادن امتیازاتی که طلب می‌کنند، راضی نگه داشت. در نامه‌ای به تاریخ ۵۲/۳/۱۲ ادعا شده:

در مواردی که بین دانشجویان و مقامات آموزشی در مورد مسایل آموزشی و یا امتحانات اختلافی پیش بیاید غالب مسئولین دانشگاه‌ها از بیم آنکه ممکن است موضوع به مسئله‌ای تبدیل شود بی‌جهت به دانشجویان امتیازات غیر موجه داده و در مقابل آنان، استادان و کادر آموزشی را تضعیف می‌نمایند. (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد دوم، سند ۴۷۵: ۹۵۲).

البته تضعیف استادان و کادر آموزشی همواره ناشی از عملکرد مسئولین دانشگاه نبوده و خود اساتید نیز با ارفاق‌ها و اغماض‌های متعدد در حق دانشجویان، باعث تضعیف جایگاه خود و نهاد دانشگاه می‌شدند (اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران، جلد پنجم، سند ۲۳۰: ۱-۶۷۰). این همراهی و همدلی مستمر با دانشجویان معترض، به استمرار اعتراضات و اعتصاب‌ها یاری می‌رساند. جالب است که مسئولین دانشگاه با وجود اینکه به تجربه دریافته بودند این همراهی و همدلی به آرام شدن فضای دانشگاه‌ها کمکی نمی‌کند، اما راه دیگری پیش روی خود نمی‌دیدند. شاید ادامه این رویه ناشی از این تصور بوده که تغییر نوع واکنش‌ها نسبت به رفتارهای اعتراضی دانشجویان می‌تواند به تشدید تنش‌ها و بدتر شدن اوضاع منجر شود و شاید مسئولین تصور نمی‌کردند که این اعتراض‌ها و اعتصاب‌ها در نهایت به یک انقلاب بزرگ ختم شود. فارغ از اینکه انگیزه مسئولین دانشگاه از مماشات با دانشجویان چه بوده است، آنها با شیوه مدیریت بحران خود، نقش تعیین‌کننده‌ای در تثبیت فرهنگ اعتراض و اعتصاب در دانشگاه و سیاسی شدن دانشجویان داشتند.

۵. نتیجه‌گیری

خشونت را می‌توان محصول انسداد سیاسی و اجتماعی و شکلی از انفعال کنشگران دانست؛ اما اگر در یک نظام فکری یا ایدئولوژیک خشونت به عنوان ابزاری مشروع برای پیشبرد اهداف تجویز شود، اعمال خشونت می‌تواند پیوندش را با اقتضائات انضمامی وضعیت موجود قطع کند و بدون نیاز به طرح این پرسش که آیا شرایط به اندازه‌ای دچار انسداد شده که نیازی به اعمال خشونت باشد یا خیر، از واکنش‌ها و برخوردهای خشن دفاع کند.

در دوران سلطنت پهلوی دوم، حکومتی اقتدارگرا بر سر کار بود که اعتقاد چندانی به گشودن فضای سیاسی کشور نداشت و تلاش می‌کرد با رویکردی آمرانه ایران را به سمت توسعه و پیشرفت سوق دهد و همین امر موجب بروز نارضایتی و سرخوردگی فعالان سیاسی می‌شد. از طرف دیگر برخی از سازمان‌های سیاسی مخالف حکومت به اقتضای هژمونیک بودن افکار چپ‌گرایانه در آن سال‌ها، برخورد خشونت‌آمیز با حکومت‌هایی که حافظ منافع امپریالیسم جهانی و استبداد داخلی بودند را کاملاً مشروع و موجه می‌دانستند. به نظر می‌رسد این دو عامل در تثبیت شدن خشونت به عنوان یکی از مولفه‌های فرهنگ سیاسی دانشجویان معترض نقش موثری داشته‌اند.

متوسل شدن به خشونت، عمل‌زدگی و سیاست‌زدگی را تقویت می‌کند و از اهمیت و ضرورت اتخاذ نگرشی انتقادی در قبال وضعیت موجود و بازاندیشی در مورد تصمیم‌های اتخاذ شده می‌کاهد. لازمه ایجاد تغییرات ریشه‌ای، توجه به قابلیت‌ها و امکانات در دسترس است. اما میل به اعمال خشونت می‌تواند چنین ضرورت‌هایی را از دیده پنهان کند و مدافع نوعی از آرمان‌خواهی غیر واقعی شود.

حکومت پهلوی همواره حساسیت زیادی نسبت به گروه‌های چپ‌گرا و کمونیست داشت و این حساسیت در بستر و زمینه جنگ سرد قابل فهم است و به همین علت سایر نیروهای سیاسی را برای سلطنت خود چندان خطرناک یا تعیین‌کننده نمی‌دانست. چنین محاسبه‌ای نقش موثری در مماشات با دانشجویان و رفتارهای اعتراضی‌شان داشت و کسی تصور نمی‌کرد بسیج عمومی اقشار مختلف مردم و ائتلاف آنها با یکدیگر بتواند تهدید قابل اعتنایی برای حکومت ایجاد کند. ازاین‌رو به نظر می‌رسد با وجود انسداد سیاسی‌ای که در آن سال‌ها بر فضای کشور حاکم بوده است، دانشگاه‌ها تا حدی از آزادی‌های سیاسی بهره‌مند بوده‌اند. اما شیوه استفاده از این آزادی‌ها در مواردی به آنومیک شدن فضای دانشگاه‌ها منجر می‌شده است.

بدون شک مطالعه فرهنگ سیاسی زوایای متعددی از زیست جهان یک جامعه را آشکار می‌کند و آسیب‌شناسی این وجه از حیات معاصر جامعه ایران، نوری متفاوت بر مطالبات، بیم و امیدها و خواسته‌های مردمی می‌افکند که قرن اخیر خود را با فراز و نشیب‌های پرشمار طی کرده است.

کتاب‌نامه

آبراهامیان یرواند (۱۴۰۲)، ایران بین دو انقلاب؛ ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی، نشر نی

۱۹۸ جامعه‌پژوهی فرهنگی، سال ۱۶، شماره ۱، بهار ۱۴۰۴

اسنادی از جنبش دانشجویی در ایران (۵ جلد)، به کوشش معاونت خدمات مدیریت و اطلاع رسانی دفتر رییس جمهور، ۱۳۸۰

بشیریه حسین (۱۳۹۴)، زمینه‌های اجتماعی انقلاب ایران، ترجمه علی اردستانی، نشر نگاه معاصر

پناهی محمدحسین (۱۳۸۸)، نظریه‌های انقلاب؛ وقوع، فرایند و پیامدها، نشر سمت

پیوندی سعید، نقد خشونت سیاسی در ایران، مجله بازتاب اندیشه، شماره ۶۹، ۱۳۸۴

تیلی چارلز (۱۳۸۵)، از بسیج تا انقلاب، ترجمه علی مرشدی‌زاد، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی

دانایی محمدحسین (۱۳۹۸)، دوران دانشکده، نشر اطلاعات

عبدی عباس (۱۳۹۳)، جنبش دانشجویی پلی تکنیک تهران (دانشگاه امیرکبیر)، از ۱۳۳۸ تا ۱۳۵۷، نشر نی

فراسخو مقصود (۱۳۹۳)، تاریخ هشتاد ساله دانشکده فنی دانشگاه تهران، نشر نی

لاسون جورج (۱۴۰۰)، کالبدشکافی‌های جدید انقلاب، ترجمه مهدی زیبایی، نشر نگاه معاصر

مانوئل کاستلز (۱۳۹۶)، شبکه‌های خشم و امید؛ جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت، ترجمه مجتبی قلی‌پور، نشر مرکز

مجموعه پروژه تاریخ شفاهی بنیاد مطالعات ایران، به کوشش غلامرضا افخمی

مجموعه تاریخ شفاهی دانشگاه هاروارد، به کوشش حبیب لاجوردی

نصر حسین (۱۳۹۳)، حکمت و سیاست، خاطرات دکتر سید حسین نصر، مجموعه تاریخ شفاهی و

تصویری ایران معاصر، به کوشش حسین دهباشی

هژبری فریدون (۱۳۹۵)، بر آب و آتش، زندگی نامه و خاطرات استاد و معاون پیشین دانشگاه صنعتی

شریف (آریامهر)، ویراستار: گوئل کهن، نشر کویر

Finlay Christopher J, Violence and Revolutionary Subjectivity; From Marx to Zizek, European Journal of Political Theory, October 2006

Lukacs George (1972), 'Tactics and Ethics,' in Political Writings, 1919-1929: the Question of Parliamentarianism and Other Essays, R. Livingston (ed), trans. M. McColgan, London

Merleau-Ponty Maurice (1969), Humanism and Terror, Boston, Beacon Press

Zizek Slavoj (2002), Revolution at the gates: Zizek on Lenin, the 1917 Writings, Verso